

◆Цінність і краса матеріальних форм життя, таких, як природа, людське тіло, витвори людських рук: архітектура, образотворче і прикладне мистецтва (античність, Відродження, класицизм, Просвітительство, романтизм).

◆Цінність індивідуального життя та індивідуальної волі людини (Відродження, романтизм).

◆Цінність самостійно прийнятого рішення, вибору мети і активного вчинку заради її досягнення (Відродження, романтизм).

◆Цінність осмисленого життя і високої життєвої мети (латинське Середньовіччя, бароко, Просвітительство, романтизм).

◆Визнання за жінкою здатності до духовного життя, повага до внутрішнього світу жінки (високе Середньовіччя, Відродження, романтизм).

◆Цінність кохання між жінкою і чоловіком як вияву вищої родової сутності людини і, за Е.Фроммом, “шляху подолання людської відчуженості” (Відродження, романтизм).

◆Цінність гармонійного єднання духовних прагнень і фізичного потягу в коханні (Відродження, Просвітительство).

◆Цінність розуму, автономного мислення і сумніву як вияву вищої родової сутності людини (античність, Відродження, бароко, Просвітительство, романтизм).

◆Цінність прагнення до самостійного (автономного) визначення морально бездоганної позиції на основі не тільки релігійних постулатів, а й реального життя (бароко, Л.Толстой).

◆Цінність краси, інтелектуальних занять, занять мистецтвом як виховного (облагороджуючого) начала в житті людини (класицизм, Просвітительство, романтизм).

Формування духовних цінностей відображає розвиток людини як родової істоти, наділеної загальними і специфічними властивостями. До загальних властивостей, що відіграють загальноорієнтуючу роль і зумовлюють виконання найнеобхідніших функцій у житті людини (і які ми спостерігаємо уже на досить ранніх етапах її історичного розвитку), ми відносимо пам'ять,

логічне мислення і логічну уяву, розуміння причинно-наслідкових зв'язків, абстрактне мислення. Ці властивості успішно розвивають шляхом вивчення природознавчих наук (математики, фізики, хімії, географії тощо). До специфічних (вищих) властивостей людини ми зараховуємо такі, що пов'язані з її спроможністю ставити перед собою вищу життєву мету як умову свого існування в якості родової істоти. Це творча уява і фантазія, мораль, здатність співвідносити свій внутрішній світ з об'єктивною реальністю, цілісністю, спроможність сприймати красу, гуманність (змога співчувати). Ці властивості розвивають в людині філософія, мистецтва (зокрема література).

Вивчаючи природознавчі науки, учень опановує те, що знають інші; він інтегрується в об'єктивну реальність. Доторкаючись до літератури, він пізнає те, що відкривається тільки йому; він інтегрує в реальність себе як певну духовну цілісність і неповторність. У цьому й полягає особистісний смисл вивчення літератури.

Основні духовні цінності європейської культури сформувалися у загальних рисах до середини ХІХ ст. Далі починається сповнена драматизму історія їх збереження. Суттєво збагатила їхній ряд у ХІХ ст. російська література, вплив і привабливу силу якої не перестають відчувати на Заході та у східних культурах і сьогодні (Л.Толстой, Достоевський, поети “срібного віку”). Чимало національних культур сприйняли уже готові певні духовні цінності з рук інших культур (література пушкінського часу в Росії, наприклад). Це допомогло чіткіше усвідомити завдання національного духовного розвитку.

Ось чому в школі (середній і вищій) важливо ознайомити учня з духовними цінностями культури в їх первісному вигляді, розкрити закономірності їх виникнення і утвердження в історичному плані, показати їхню роль у формуванні сучасної європейської культурно-історичної свідомості (ментальності). В цьому плані роль окремого курсу світової літератури неможливо переоцінити.

Б.Б.Шалагінов,
кандидат філологічних наук
Київ

Від тексту до всесвіту автора

У статті Т.П.Чередник “Предмету “Зарубіжна література” – власну методику” (1999. – № 5) йшлося про необхідність створення такої методики викладання, яка враховувала б специфіку цього предмета, була, насамперед, незаідеологізованою, розглядала літературу як мистецтво слова, а не як якийсь додаток до історії чи суспільствознавства. Визначальним моментом у цій методиці має бути не біографія письменника, ідея та тема твору, а текст. Її девіз – “Від тексту до контексту”.

Тоді ж редакція звернулася до читачів з проханням взяти участь у створенні такої методики, поділитись своїми творчими напрацюваннями на її засадах. Пропонуємо вашій увазі перший учительський відгук.

Всесвіт письменника у слові, як у краплі роси

Аналіз притчі Ф.Кафки “Пасажири залізниці”
методом “Від тексту до контексту”

Художній світ Ф.Кафки незвичний. Поетика його творів докорінно відрізняється від усього того, що було створено за попередню історію художньої

літератури. Його ім'я згадується одним із перших серед засновників модерністської прози.

Тому урок, присвячений вивченню оповідання

“Перевтілення”, хотілось побудувати у незвичному ключі, відійти від “біографічної” методики, зробити акцент на тексті.

Насамперед пропоную учням прослухати та прочитати один з найменших його творів – “Пасажири залізниці”. Сподіваюсь, що вже під час його читання вони зможуть відчуті особливості світосприйняття письменника, а після визначення системи символів цього твору звернемося до біографії Ф.Кафки, яка і допоможе досягнути незвичайний художній світ письменника-модерніста. Візьmemo до уваги і те, що за тематикою, проблематикою його твори досить споріднені.

І. Сприйняття художнього тексту.

Учитель читає притчу (у разі потреби двічі), потім дає можливість учням прочитати її самим (на кожній парті є картки з надрукованим текстом. Читання відбувається під супровід музики В.Моцарта “Lacrimoso” з “Реквієму”).

Учитель зауважує, що трапляються люди, які перебувають в становищі пасажирів, що потрапили в аварію у довгому залізничному тунелі, до того ж у такому місці, де вже не видно світла і навіть в існуванні початку і кінця тунелю не можна бути впевненим. А навколо через посилення емоційної напруги вбачаються самі чудовиська. Під час ознайомлення з твором учні готують відповідь на запитання: “Яке, на вашу думку, світовідчуття в автора цього художнього твору?”

(Безвідраднє, безмежно песимістичнє, трагічнє, катастрофічнє, жажливе, страдницькє, все ним сприймається у “чорних кольорах”).

Аналіз тексту.

Вчитель пропонує учням пояснити, чому саме таким вони сприймають світовідчуття автора твору (за допомогою яких художніх засобів Кафці вдалося це передати і спонукати нас те відчуті).

(Досягти цього письменнику допомогла особлива система символів твору).

Підлітки називають символи, вчитель занотує їх на дошці у порядку, який вже наперед визначив. Потрібно так розташувати текст, щоб залишилося достатньо місця для запису розшифрування образів-символів. У зв'язку з тим, що людина, за світовідчуттям Ф.Кафки, беззахисна, приречена, пригнічена, уся піраміда світобудови письменника спиратиметься саме на поняття “людина”.

ТУНЕЛЬ
КАЛЕЙДОСКОП
ГРА
ЧУДОВИСЬКА
КАТАСТРОФА
РАНА
ПАСАЖИР

Коли система символів записана, доцільно запропонувати учням пояснити, чому саме ці слова сприяли створенню щойно сформульованої ними такої трагічно-безвідрадної моделі світовідчуття людини, адже поза художнім текстом вони зовсім не повинні викликати таке сприйняття?

(Ці слова і є символами. У даному тексті подорож на поїзді символізує життя, а за допомогою образу пасажира письменник намагається з'ясувати місце людини у житті, у цьому світі загалом).

Все, що відбувається з пасажиром, спонукає до роздумів про те, як сам автор сприймає буття людини у цьому світі. Вимальовуємо стовпчик: пасажир – людина; рана, катастрофа, чудовиська, гра, калейдоскоп – буття; тунель – світ.

Після цього за допомогою вчителя учні з'ясовують символічну наповненість вписаних слів.

“Пасажир”. Під час “розшифрування” цього слова слід наштотхнути учнів на думку про роль людини у цьому світі, що відводить їй Кафка. Із цією метою пропонується замислитися над запитаннями:

◆ *Чи залежить хоч щось від пасажира під час його подорожі на поїзді: рух, напрямок, швидкість, зупинка, спроба сутички, аварії? Так що у такому разі уособлює собою образ-символ пасажира?*

◆ *Чи може залежати від якоїсь окремої людини те, з ким доведеться їй разом опинитися у вагоні, поїзді?*

◆ *Який характер стосунків може виникнути між супутниками? Чи тривале це спілкування? Чи взагалі може не бути жодного спілкування?*

Так поступово (самостійно чи за допомогою вчителя) заповнюються на дошці порожні місця після кожного слова-символу.

Учні під керівництвом вчителя роблять висновок, що людину Ф.Кафка змальовує пасивною, перебування її на землі випадкове, тимчасове. Оточують її так самі випадкові та тимчасові супутники, від яких теж нічого не залежить. Між ними нема нічого спільного. До того ж семантичне значення саме слова “пасажир” допомагає зрозуміти ще одну страшну реалію життя людини ХХ століття – втрату власної індивідуальності.

А коли від людини нічого не залежить, коли вона нічим не відрізняється від інших, то який можна зробити висновок щодо того, хто вона? Ніхто. Це визначення записуємо до схеми вертикально – як протилежне значенню слова **Людина**.

Зовсім легко учні пояснюють значення таких слів, як “рана”, “катастрофа”. Трохи складніше розшифровують значення символів “чудовиська”, “гра”, “калейдоскоп”.

Вчитель за допомогою запитань наштотхне учнів на правильні висновки.

◆ *Який стан, які почуття має викликати видовище багатьох чудовиськ, що у сутінках оточують тебе з усіх боків?*

◆ *Які асоціації виникають стосовно слова “гра”? Чи можна визначити за його допомогою щось серйозне? Чому?*

Калейдоскоп – іграшка, яка від незначного кута нахилу в чийось руках швидко змінює побудову візерунка. Чи існує якийсь сенс у зміні цих візерунків, якась закономірність, логіка або послідовність?

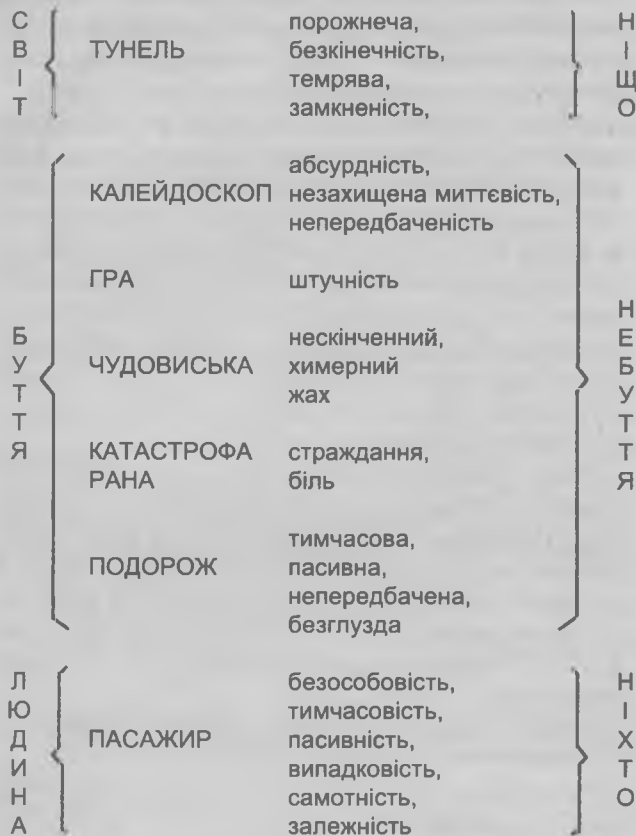
Під час розшифрування слова “тунель” пропонуємо учням уявити себе у такому тунелі, який описано письменником: вологому, серед якихось уламків, купи скалічених тіл, в обмеженому просторі, де не вистачає повітря і зовсім не зрозуміло, чи є вихід і де він.

Можливі труднощі з формулюванням висновку, що тунель символізує “темряву”, “жажливу імлу”. Учні легше схоплюють пояснення про світло. Тому варто запропонувати їм з'ясувати, чи є в тунелі світло, знайти синонім до словосполучення “відсутність світла”.

Після того, як з'ясовано, що "рана", "катастрофа", "гра", "калейдоскоп", "чудовиська" – це буття, запитуюмо: чи можна те вважати БУТТЯМ?

(Учні іноді пропонують слово ІСНУВАННЯ). Потрібно допомогти їм зрозуміти, що таке буття у розумінні письменника еквівалентне небуттю. А образ тунелю – світу легко сприймається як порожнеча, або ніщо.

Отже, схема № 1.

Перечитавши останнє речення притчі, учні дійдуть висновку, що автор переконує читача в абсурдності життя, у відсутності будь-якого сенсу існування людини.

Особливу увагу учителю слід звернути на художню майстерність письменника, який спочатку намагається за допомогою займенника "ми" домогтися єдності читача з автором, що сприяє відчуттю кожним читачем якогось особистого стану перебування у тунелі, де панують темрява, біль, відчай приреченого. А за допомогою останнього речення автор неначе приводить до думки, що він все це споглядає збоку (читач залишається на самоті) або, навпаки, виводить когось із читачів зі стану співвідчуття, обертаючи його на свідка-спостерігача.

♦ Чого досягає завдяки такому прийому письменник?

(Розповідаючи про власне сприйняття світу, він неначе примушує читача "відчути" твір "зсередини", через авторське "Я". Але письменник залишає йому у фіналі можливість усвідомити себе свідком саме такого життя інших людей. Важко сказати, що жакливіше: відчувати себе серед пасажирів у тунелі чи відчувати свою відокремленість від усіх).

Спираючись на думки, спостереження учнів, слід виокремити визначальну рису творчої манери письма Ф.Кафки: він примушує читача пережити все описане за допомогою донесення до його свідомості не світу відчуттів ліричного героя, а стриманого опису подій, що навіть нагадують нарис у газеті.

Ось у цьому і полягає майстерність талановитого письменника: через опис катастрофи примусити читача відчути всі особливості трагічного світосприйняття автора. А саме: людина – ніхто, і приречена на небуття у нічому, на страдницьке, трагічне, пригнічене, безвідрадне буття. Але чому письменник так сприймає світ? Звернемося до його життєвого та творчого шляху.

II. Життєві віхи.

З метою з'ясування витоків формування такого особливого трагічного світовідчуття Ф.Кафки слід пригадати, які події відбулись у світі протягом його життя (1883—1924) і одночасно заповнити опорну схему № 2.

Схема № 2

Це були роки Першої світової війни, низки кривавих революцій, час, коли загинуло багато людей, коли життя людини було знецінено. На підставі цього можна вважати, що об'єктивним чинником формування такого безвідрадного світосприйняття письменника є відчуття себе жителем світу, який руйнується та гине на очах.

У 1918 році розпалася одна з величних імперій Європи. Франц Кафка в зв'язку з цими подіями почувається як особистість, що раптом втратила своє громадянство. Ось тому і з'являється у нього відчуття беззахисності та безпорадності.

Після відповідного запису в опорній схемі можна звернутися до біографії Кафки.

Майбутній письменник народився 3 липня в Празі, в єврейській родині, яка вже втратила своє національне коріння (його прізвище в перекладі з чеської означає "галка", "грак"). Однак у родині розмовляли не чеською, а німецькою мовою. Один з німецьких біографів Франца Кафки писав: "Як єврей він не був своїм серед християн. Як індіферентний єврей... він не був своїм серед євреїв. Як людина, що розмовляє німецькою, він не був своїм серед чехів. Як єврей, що розмовляє німецькою, він не був своїм серед німців. Він ніби голий серед одягнених".

Вчитель зосереджує увагу учнів на тому, як повинна себе почувати у світі людина, яка втрачає водночас сенс існування на Землі (навколо смерть, руйнація, кровопролиття), як громадянин, що втратив власну державу, як людина, котру не визнають своєю представники жодної національності.

Заповнюється наступне коло опорно-логічної схеми.

Один із визначальних моментів біографії Ф.Кафки – його становище у власній родині. Про це може розповісти один із учнів.

Батько Франца Кафки був сином сільського різника. Він прожив важку молодість. Наполегливою працею йому вдалося набути невеличкий капітал, але тільки у старшому віці він зумів сягнути рівня гендлера-галантерейника. Згодом навіть став дрібним фабрикантом.

Батько письменника, пишачучись власною вдачею, жорстоко ставився до родини, неначе намагаючись взяти реванш за роки приниження у суспільстві. Його дружина та три доньки і син жили у світі, де єдиним богом був Батько. І це, певна річ, позначиться на формуванні характеру Франца. Він відчуватиме себе чужим у будь-якому соціальному прошарку суспільства: чужий серед робітників, бо чиновник та син фабриканта – чужий серед фабрикантів, бо онук сільського різника; у власній родині батько-тиран принижував витончену натуру сина своєю зарозумілістю, пихатістю, зламавши його віру у власні сили. У душі юнака оселився жах, що залишиться його невід'ємним супутником на все життя. Але, боячись батька, Франц був дуже прив'язаний до нього і до всієї родини.

Згодом ці відчуття Кафки знайдуть відображення у новелах “Вирок”, “Перевтілення”. Його твори – це фрагменти власного світосприйняття письменником навколишнього світу та власного місця у ньому: Я – “раб, що живе за законами, які вигадані тільки для мене і яких я не вмю дотримуватися”.

Вносимо потрібні записи в опорну схему.

Кафка-старший віддав сина навчатися до німецької школи, з його волі Франц одержав юридичну освіту в Празькому університеті. З 1908 р. починається його життя дрібного службовця. Після закінчення університету (1906) пройшов стажування в адвокатській конторі та Празькому суді; тільки наприкінці 1907 р. одержав місце у приватній страховій компанії, яка згодом стане напівдержавною. Доктор юриспруденції, він завжди займатиметься лише малоприбутковими справами, не матиме зацікавленості у підвищенні.

За роки служби Кафка був свідком різноманітних проявів людського горя та кривди (службовець страхової компанії, спеціаліст зі страхування виробничих травм). На очах його опрідечувалася влада паперів над людиною, яка була безсила, беспорядна, беззахисна перед бюрократичним апаратом держави. Ось коли народився провідний у творчості Кафки конфлікт – між Владою та Людиною, приречною на загибель. Ось звідки прийшов у літературу світ його героїв – дрібних службовців, лікарів, комівояжерів, готельних порт'є та хлопчиків-ліфтерів. Ось в якому середовищі народився незвичний стиль письменника: канцеляризована та архаїзована мова, науково-діловий стиль, протокольний опис подій.

Слід зауважити, що служба була ненависна письменникові, адже примушувала щохвилини відчувати залежність, несвободу, примус. Порятунком Кафка шукав у творчості: “Все, що не стосується літератури, я ненавиджу, воно мені набридає”, “Усе мое

ество націлено на літературу. Якщо я від літератури колись відмовлюсь, то просто перестану жити...” Здавалося, що порятунок ця людина мала можливість знайти у творчості, але й цього не сталося. Згодом навіть література, улюблена справа, перетворилася на пекельну муку Ф.Кафки: “Насправді поет більш дрібна та слабка істота у порівнянні з середньою людиною, тому що він гостріше та сильніше за інших сприймає тяжкість земного буття. Для нього сам спів – крик. Творчість для митця – страждання, за допомогою якого він тільки визволяє себе для нового страждання”.

Робимо висновок стосовно того, що людина не знайшла собі розраду навіть у справі, якою була захоплена. Але є ще щось таке, заради чого іноді варто жити, що дає життю сенс, висвітлює його? Кохання, подружнє життя, любов до дітей. Але стосунки Кафки з жінками склалися непросто: був тричі заручений, але жодного разу не одружився. Чому так сталося? Важко пояснити. У новелі “Вирок” можна знайти таку відповідь: письменник відчував провину за зраду батьків. До того ж потрібно додати, що вже в 1917 р. він дізнався, що смертельно хворий на сухоти.

Франц Кафка бачив себе у цьому світі приреченим: граком без крил, для якого не існує ні висоти, ні даліни, що стурбовано шукає тільки схованки серед сірого каміння. Він намагався писати не про людей, а про події, які неначе фотографував, щоб викреслити з власної свідомості, спробувати жити із заплюшеними очима. Але з його характером, світосприйняттям це було неможливо.

Робимо останній запис на дошці. Формулюємо висновок з усього почутого на уроці.

Світовідчуття Франца Кафки досить своєрідне. Він бачить навколишній світ, власне життя як втілення безглуздості, абсурдності, де щохвилини якісь незрозумілі містичні сили (доля, влада, втілення сили) мають можливість увірватися в життя кожної особистості, щоб зганьбичи її, насолоджуватися її стражданнями, безцільно прагнучи її знищити. Саме така концепція світу та місця людини у ньому і допоможе зрозуміти твори Кафки, заглибитися в особливості його поетичного світу.

Ось чому сам письменник та його персонажі живуть у світі, де немає місця світлу, надії, коханню, порятунку, де є тільки безконечні страждання.

Кафка один із перших відчув цей стан душі людини ХХ століття – існування в абсурдному світі без надії та передав свої почуття за допомогою художнього слова.

Він у своїх творах розповів про безмежно самотню людину, яка протистоїть цілому світові і є безсилою у цьому протистоянні. Ось чому його часто називають першим письменником-екзистенціалістом. Ще раз поглянемо на схему № 2.

Коли б хоч одне з кіл мав можливість розірвати Франц Кафка сам, то, мабуть, життя його склалося б не так трагічно.

І.В.Соловцова,
вчителька Херсонського
ліцею журналістики, бізнесу та права